

BİBLİYOGRAFYA :

Belâzürî, *Fütûh* (Müneccid), nâşirin mukaddimesi, I, 3-29; a.e. (Fayda), mütercimîn mukaddimesi, s. VII-XIV; a.m.f., *Ensâb*, Abdüset-târ Ferrâc'ın mukaddimesi, I, 14-18; Cehşiyârî, *el-Vüzerâ ve'l-küttâb*, s. 255-256; Mes'ûdî, *Mürücü'z-zeheb* (Abdülhamîd), I, 22; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist*, Kahire 1348, s. 170; Yâkût, *Mu'cemû'l-üdeba*, V, 89-102; Abdülazîz ed-Dürî, *Bahşûn ft neş'eti 'ilmi't-târîh inde'l-'Arab*, Beyrut 1960, s. 48-51; Sezgin, *GAS*, I, 320; C. H. Becker — F. Rosenthal, "al-Deux versions de Futûh al-Buldân", *Living Waters: Scandinavian Orientalistic Studies Presented to Professor Dr. Frede Lokkegaard on his Seventy-Fifth Birthday: January 27 th 1990* (ed. E. Keck — S. Sondergaard — E. Wulff), Copenhagen 1990, s. 339-345; C. H. Becker, "Belâzürî", *IA*, II, 467-468; C. E. Bosworth, "Balâdon", *Elr*, III, 571.

MUSTAFA FAYDA

FÜTÜHU'İ-GAYB

(فتوح الغيب)

Abdülkâdir-i Geylânî'nin
(ö. 561/1165-66)
tasavvufa dair
mev'âza türündeki eseri.

Kâdiriyye tarikatının pîri Abdülkâdir-i Geylânî'nin sohbet meclislerinde, tekke ve medresede yaptığı konuşmaların oğlu Abdürrezzâk tarafından derlenmesinden meydana gelmiş olup yetmiş sekiz bölüme (makale) ayrılmıştır. Abdülkâdir-i Geylânî'nin verdiği bilgileri ilham yoluyla doğrudan Allah'tan aldığını ifade etmek için esere muhtemelen derleyicisi tarafından "gaybdan gelen bilgiler" anlamındaki bu ad verilmiştir. Nitekim müellif *el-Ğunye* adlı eserinin başında da "fütûhu'l-gayb" tabirini kullanarak yazıklarının ilham sonucu olduğuna işaret etmiştir.

Dinin emirlerine uyma, yasaklarından kaçınma ve kadere rızâ gösterme konularına dair kısa bir bölümle başlayan eser mücâhedenin ehemmiyet ve lüzumundan bahseden bölümle sona erer. Eserin sonunda Abdülkâdir-i Geylânî'nin çocuklarına öğütleri, hastalığı ve ölümüyle ilgili bilgiler yer alır. *Fütûhu'l-ğayb*'da dünya, zühd, takvâ, fakr, havf ve recâ, rızâ, teslimiyet, müridlik, müşâhede, mârifet, nefis gibi tasavvufun genel konuları halkın anlayacağı şekilde açık bir üslûpla anlatılmıştır.

Fütûhu'l-ğayb ilk olarak İstanbul'da (1281) ve Muhammed et-Tâzeffî'nin Abdülkâdir-i Geylânî'nin menâkıbına dair *Kalâ'idü'l-cevâhir* adlı eserinin kenarında Kahire'de (1317) yayımlanmıştır. Daha sonra çeşitli baskıları yapılan eser (Kahire 1380, 1392) son olarak Muhammed Sâlim el-Bevvâb tarafından neşredilmiştir (Dımaşk 1986).

Eser İbn Teymiyye ve Abdülhak ed-Dihlevî tarafından şerhedilmiştir. İbn Teymiyye'nin *Şerhu kelimât min Fütûhi'l-ğayb*'ı kitabın sadece beş bölümünün geniş bir şerhidir. Tasavvuf karşıtı olan İbn Teymiyye'nin bu eserinde Abdülkâdir-i Geylânî'den saygıyla bahsetmesi ve fikirleriyle uyum içinde bir tavır sergilemesi ikisinin de Hanbelî mezhebine mensup oluşuyla açıklanabilir. İbn Teymiyye'nin eseri *Mecmû'u fetâvâ* (Riyad 1381, X, 455-549) ve *Câmî'u'r-resâ'il* (Cidde 1984, s. 79-189) içinde basılmış, tahkikî nesri İyâz Abdülatîf İbrâhîm tarafından yapılmıştır (Bağdad 1987). Abdülhak ed-Dihlevî'nin *Miftâhu'l-Fütûh* adlı Farsça tercüme ve şerhi Leknev'de yayımlanmıştır (1298). *Fütûhu'l-ğayb* Walter Braune tarafından *Die Futûh al-*

Gaib des 'Abd-al-Qâdir adıyla Almanca'ya (Leipzig 1933), Âftâbüddin Ahmed tarafından *Futûh al-ghaib or Revelations of the Unseen* adıyla İngilizce'ye (Lahor 1967), Abdülkadir Akçiçek tarafından *Gizliden Sesler* adıyla Türkçe'ye (Ankara 1962; 6. bs., İstanbul 1977) çevrilmiştir.

BİBLİYOGRAFYA :

Abdülkâdir-i Geylânî, *Fütûhu'l-ğayb* (nşr. M. Sâlim el-Bevvâb), Dımaşk 1986; Brockelmann, *GAL Suppl.*, II, 123; S. Vahiduddin, "Futuh al-ghaib", *IC*, XXIX/1 (1955), s. 74-75; Thomas Michel, "İbn Taymiyya's-Sharh on the Futûh al-ghayb of 'Abd al-Qâdir al-Jilânî", *HI*, IV/2 (1981), s. 3-12.

NİHAT AZAMAT

FÜTÜHU'İ-HAREMEYN

(فتوح الحرمين)

Muhyî-i Lârî'nin
(ö. 933/1526-27)

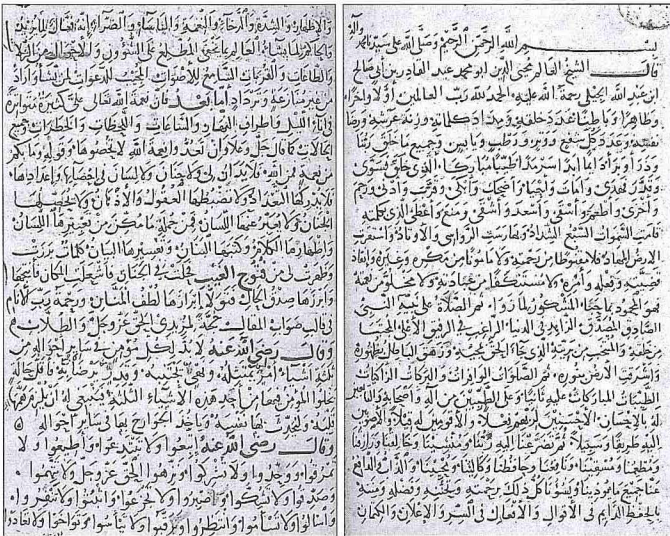
Mekke ve Medine'nin şairane
tasviriyile hac farızasına dair eseri
(bk. MUHYÎ-i LÂRÎ).

FÜTÜVET

(القوة)

Başlangıçta tasavvufî
bir mahiyet taşıırken XIII. yüzyıldan
itibaren içtimâî, iktisadî
ve siyasî yapılanmaya dönüşen kurum.

Fetâ sözlükte "genç, yiğit, cömert"; fütüvvet ise "gençlik, kahramanlık, cömertlik" anlamlarına gelir. Tasavvuf kaynaklarında, II. (VIII.) yüzyıldan itibaren önde gelen sûfilerin fütüvvet kelimesini tasavvufî bir terim olarak kullanmaya başladıkları kaydedilir. Ali Sâmi en-Neşâr, fütüvvetin ilk bahseden sûffînin Fudayl b. İyâz (ö. 187/803) olduğunu ve kelimeyi "dostların kusuruna bakmama" şeklinde tarif ettiğini belirtirse de (*Neş'e-tü'l-fikri'l-felsefi fi'l-İslâm*, III, 403) ondan önce Ca'fer es-Sâdık'ın (ö. 148/765), "Bize göre fütüvvet ele geçen bir şeyi tercihen başkalarının istifadesine sunmak, ele geçmeyen bir şey için de şükretmektir" dediği bilinmektedir (Kuşeyrî, s. 478). Nitekim İbnü'l-Kayyim el-Cevziyye de fütüvvetten ilk defa Ca'fer es-Sâdık'ın bahsettiğini söyler (*Medâricü's-sâlikîn*, II, 354). Fütüvvet konusu üzerinde başlangıçta gerek Iraklı sûfiler gerekse Horasanlı Melâmetîler tarafından aynı derecede önemle durulmuş, ancak bu hareketin büyük önderleri daha çok Horasan'da yetişmiştir. Ahmed b. Hadraveyh (ö. 240/854), Ebû Hafs el-Haddâd, Ebû

Abdülkâdir-i Geylânî'nin *Fütûhu'l-ğayb* adlı eserinin ilk iki sayfası
(Süleymaniye Ktp., Bağdatlı Vehbi Efendi, nr. 697/2)

Türâb en-Nahşebî, Ebû Abdullah es-Sic-zî, Muhammed b. Fazl el-Belhî, Ebû'l-Hasan el-Büşencî gibi fütüvvetten bahsederek büyük sûfiler Horasanlı idi. Onların çağdaşları olan ve fütüvvet konusunda görüş belirten Ma'rûf-i Kerhî, Cüneyd, Ruveyym, Hâris el-Muhâsibî ve Sehl b. Abdullah et-Tüsterî gibi sûfiler de Iraklı idi. Fütüvvete büyük önem verenler arasında Fudayl b. İyâz gibi aslen Horasanlı olmakla beraber ömrünün çoğunu Irak'ta geçirmiş sûfiler de vardı. Bu durum, Horasan ve Irak'taki fütüvvet hareketlerinin birbirine sıkı bir şekilde bağlı olduğunu göstermesi bakımından önemlidir.

Gerek Horasan'da gerekse Irak'ta fetâ denilen ve en belirgin vasıfları cesaret, kahramanlık, cömertlik ve fedakârlık olan kişilere büyük bir hayranlık duyulmaktaydı. Kur'an'da fetâ (fitye, fetyât) diye nitelendirilen (en-Nisâ 4/25; Yûsuf 12/30, 36, 62; el-Kehf 18/60, 62) kişiler için bu sıfat dinî bir mâna taşıması yanında takdir edilen bir anlam ifade ediyor, put kıran (el-Enbiyâ 21/60) veya gördükleri baskıya rağmen inançlarını koruyan ve bu uğurda ülkelerini terkeden kişilerden fetâ diye söz edilmesi (el-Kehf 18/10, 13) bu nitelemeye bir çekicilik kazandırıyordu. Bundan dolayı halk arasında takdir edilen bir vasıf olan yiğitliği Kur'an'daki fetâ ifadesiyle irtibatlandıran sûfiler bu kavramı bir tasavvuf terimi haline getirmede tereddüt göstermediler. Onlara göre mert, cömert ve cesur bir kişide bulunan vasıflar hakiki bir sûfide de bulunduğundan sûfi aynı zamanda bir fetâdır. Bu sebeple sûfiler fetâyı "sûfi", fütüvveti de "tasavvuf" olarak tarif etmekte bir sakınca görmemişlerdir. Nitekim Sülemî'nin *Kitâbü'l-Fütüvve*'sinde anlattığı fütüvvetle ilgili âdâb, ahlâk ve nitelekler aynı zamanda bir sûfide de bulunması gereken meziyetlerdir.

Genel olarak fetâ ve fütüvvet kelimeleri sûfi ve tasavvuf anlamında kullanılmakla beraber tasavvufta bu terimlerden çok defa sûfide bulunan fedakârlık, diğerkâmlık, iyilik, yardım, insan severlik, hoşgörü ve nefesine söz geçirme gibi ahlâkî nitelikler kastedilir. Böylece gerçek yiğitlik, kahramanlık, cesaret ve mertliğin bu ve benzeri niteliklere sahip olmayı gerektirdiği anlatılmak istenir. Bu husus dikkate alındığında sûfilerin kendilerine has hümanizm düşüncelerini fütüvvet kavramı çerçevesinde geliştirdikleri görülür. Ebû Bekir el-Ver-

râk'a göre fütüvvet kişinin hasmının olmaması, yani herkesle iyi geçinmesi ve herkesle barışık olması, sofrasında yemek yiyen müminle kâfir arasında ayırım gözetmemesidir (Kuşeyrî, s. 473-474). Mecûsî'yi misafir etmekten kaçınan Hz. İbrâhim'in ilâhî uyarıya mâruz kalması da (a.e., s. 321) fütüvvetin insanî muhtevasını ifade eden güzel bir örnektir.

"Fütüvvet, dilencinin veya yardım isteyenlerin geldiğini görünce kaçmamaktır"; "Fütüvvet, insanlara eziyet etmekten kaçınıp bol bol ikramda bulunmaktır" (a.e., s. 474) şeklindeki açıklamalarla fütüvvetin esasının fedakârlık olduğu; hatta bir ziyafet verileceği zaman mahalledeki köpeklerin bile doyurulması, bir karıncanın bile incitilmemesi gerektiği belirtilerek (a.e., s. 475, 477) bu fedakârlığın sevgi ve merhametin hayvanları da kapsayacak şekilde geniş tutulması gerektiği düşünülmüştür. Daha başka açıklamalara göre fütüvvet, bir kimsenin, başkalarının hak ve menfaatlerini kendi hak ve menfaatinden üstün tutması, başkalarına katlanması, hatalarını görmezlikten gelmesi, özür dilemeyi gerektirecek davranışlardan sakınması, kendini aşağılarda, başkalarını ise yükseklerde görmesi, sözünde durması, sadakat göstermesi, olduğundan başka türlü görünmemesi, kendini başkalarından üstün saymamasıdır (Sülemî, s. 183, 436, 461, 511; Kuşeyrî, s. 474). Bundan dolayı fütüvvet güzel ahlâk, terbiye ve nezaket olarak da tarif edilmiştir (Sülemî, s. 460, 461; Kuşeyrî, s. 473).

Fütüvvet sûfinin nefesine karşı tavrını da belirler. Fetâ nefsinin arzularına karşı çıkan yiğittir. Nitekim, "Fetâ nefis putunu kıran kişidir" denilmiştir. Fetâ iradesine hâkimdir; "Rabbi için nefsinin hasmıdır" (a.e., s. 473). İnsanın görüldüğü gibi olması veya olduğu gibi görünmesi fütüvvet, görüldüğünden daha iyi olması melâmettir.

Sehl b. Abdullah, "Fütüvvet sünnete uymaktır" diyerek bu kavramın dinle olan ilişkisine dikkat çekmiştir (a.e., a.y.). Hâce Abdullah-ı Herevî fütüvveti başkalarının hatalarını görmezlikten gelmek, kötülük yapana gönül hoşluğu ile iyilik etmek ve Allah'tan başkasına iltifat etmemek şeklinde üç kısma ayırmıştır. Hallâc-ı Mansûr ise fütüvveti, "bir dava sahibi olmak ve neye mal olursa olsun bu davadan dönmek" diye tarif eder. Hallâc bu anlayışı daha da ileri götürerek İblis ve Firavun'u bile fütüvvet ehli sayar. Çünkü İblis lânetlenme,

Firavun da boğulma pahasına iddialarından vazgeçmemişlerdir. Ancak Hallâc'a göre bâtıl bir davadan vazgeçmemek hak bir davadan vazgeçmemeye göre eksik bir fütüvvettir.

Sûfiler, temel ahlâkî değerleri ve en önemli faziletleri fütüvvet kelimesine yükleyerek onu tasavvufun temel kavramlarından biri haline getirmişlerdir. Sülemî fütüvveti, "Âdem gibi özür dilemek, Nûh gibi iyi, İbrâhim gibi vefalı, İsmâil gibi dürüst, Mûsâ gibi ihlâslı, Eyyûb gibi sabırlı, Dâvûd gibi cömert, Hz. Muhammed gibi merhametli, Ebû Bekir gibi hamiyetli, Ömer gibi adaletli, Osman gibi hayâlî, Ali gibi bilgili olmaktır" şeklinde tarif ederken fütüvvetin bu kapsam genişliğine işaret etmiştir (*Kitâbü'l-Fütüvve*, s. 29). "Fütüvvet mekârim-i ahlâktır" denilirken de bu husus kastedilmiştir.

Muhyiddin İbnü'l-Arabî fütüvveti ilâhî bir vasıf olarak görür. Her ne kadar Allah'ın fütüvvet lafzından türeyen bir ismi yoksa da her şeyin O'na muhtaç olup O'nun hiçbir şeye ihtiyacı olmaması, herhangi bir karşılık beklemeden âlemi ve onda var olan her şeyi yaratmış olması ilâhî fütüvveti gösterir (*el-Fütûhât*, III, 234).

Fütüvvet kavramı Sünnî tasavvuf çerçevesinde ortaya çıkmış ve gelişmiştir. Sülemî, Herevî, Sühreverdî gibi fütüvvete dair eser yazan, Kuşeyrî ve Hücverî gibi eserlerinde fütüvvete ayrı birer bölüm ayıran mutasavvıfların Sünnîler arasından çıkması da bunu gösterir. Abbâsî Halifesi Nâsır-Lidînilâh'ın teşkilâtlandırarak kendine bağladığı fütüvvet kurumu da Şii temayüller taşımakla birlikte aslında Sünnî fütüvvet anlayışına dayanıyordu.

Fütüvvet ehlinin teşkilâtlı dönemde şed (kemer) kuşanmaları, şalvar giymeleri, tuzlu su içmeleri, her sanatın bir piri olduğuna inanmaları, aralarında örgütlenip disiplin içinde mesleklerini icra etmeleri, birbirlerini kardeş bilerek iki fetâ arasında özel bir kardeşlik kurmaları, "Ali'den başka fetâ, zülfikardan başka kılıç yoktur" deyip Hz. Ali'yi pîr ve baş fetâ tanımaları, son zamanlarda sûfilikten farklı bir hüviyet göstermelerine sebep olmuştur.

Fütüvvet ehli bazı zümrelerin halktan bir çeşit haraç toplamaları, fütüvvet üzerine and içmeleri, bazılarının bekâr yaşamaları, çok sabırlı olduklarını göstermek için kendilerini büyük acılara mâ-

ruz bırakmaları, İbnü'l-Cevzî ve Takıyyüddin İbn Teymiyye gibi Selefi âlimleri tarafından tenkit edilmelerine sebep olmuştur (*Telbîsü'lbîlîs*, s. 398; *Mecmû'u fetâvâ*, XI, 85).

BİBLİYOGRAFYA :

Sülemî, *Kitâbü'l-Fütüvve* (nşr. Süleyman Ateş), Ankara 1977; Kuşeyrî, *er-Risâle*, Kahire 1966, s. 321, 472-478; Herevî, *Menâzil*, tür.yer.; a.mlf., *Tabakât*, s. 739; a.mlf., *Fütüvvetnâme*, Süleymaniye Ktp., Ayasofya, nr. 2049, vr. 149^a-154^b; Ebû Mansûr el-Abbâdî, *Şaîfînâme* (nşr. Gulâm Hüseyin-i Yûsufî), Tahrân 1347 hş.; İbnü'l-Cevzî, *Telbîsü'lbîlîs*, s. 398; İbnü'l-Arabî, *el-Fütûhât*, III, 231-235; Sa'dî-i Şîrâzî, *Gülîstân*, Tahrân 1369 hş., s. 123-159; Necmeddîn-i Dâye, *Mîrşâdü'l-'ibâd* (nşr. M. Emîn Riyâhî), Beyrut 1405/1985, s. 260; Mevlânâ, *Meşnevî*, Tahrân 1307, I, 210-215; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, I, 61, 157; XI, 82-102; İbn Kayyim el-Cevziyye, *Medâricü's-sâlikîn*, Kahire 1403/1983, II, 353-365; İbnü'l-Hatîb, *Ravzü't-ta'rif* (nşr. M. İbrâhîm el-Kettânî), Beyrut 1980, s. 475; Kal-kaşendî, *Şubhu'l-a'sâ* (Şemseddin), XIII, 268-274; Ankaravî, *Minhâcû'l-fukarâ*, Bulak 1256, s. 182; Ebû'l-Alâ el-Affî, *el-Melâmiyye ve's-şüfiyye ve ehlü'l-fütüvve*, İskenderiye 1943; Ömer ed-Desûkî, *el-Fütüvve 'inde'l-'Arab*, Kahire 1951; Ali Sâmî en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikrî'l-felsefî fi'l-İslâm*, Kahire 1978, II, 403; Abdülhüseyn Zerrînkûb, *Cüstücû der Tasavvuf-i İrân*, Tahrân 1367 hş., s. 335; Şeybî, *eş-Şıla*, I, 515; Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, s. 240-246; M. es-Saîd Abdülmü'min, "el-Fütüvvetü'l-İslâmiyye ve'l-fütüvvetü's-Şafeviyye", *el-Kitâbü't-Tizkât li-nedveti'l-'allâme Ebi'n-Naşr*, Kahire 1987, s. 341-371; Ahmed Emîn, "el-Fütüvv ve fi'l-İslâm", *Mecelletü Külliyyeti'l-âdâb*, VI, Bağdad 1942, s. 1-21; Habîb Zeyyât, "el-Fütüvv ve'l-fityân ve'l-fityâniyye", *el-Meşriq*, XLI, Beyrut 1947, s. 477-483; Ahmed eş-Şerebâsî, "Hâdisü'l-fütüvv fi'l-Kur'ân", *ME*, XXVII/2 (1955), s. 133-138; Mustafa Cevâd, "el-Fütüvv ve atvâruhâ", *MMİr.*, VI (1958), s. 46-81; M. Receb el-Beyûmî, "Eşerü'l-fütüvveti'l-İslâmiyye fi'l-hâdâretü'l-insâniyye", *ME*, XXXVIII/8 (1967), s. 816-822; Abdülhâfîz el-Karî, "el-Fütüvvetü's-şüfiyye", *a.e.*, L/7 (1977), s. 1464-1471; Enverî Hamûdî el-Kaysî, "el-Fütüvv te'tavvüven ve delâleten", *MMİr.*, XXXIV/3 (1983), s. 173-201; M. Mustafa el-Hilâlî, "el-Fütüvv ve'l-fürûsiyyetü'l-'Arabiyye ve'l-İslâmiyye", *el-Mevrid*, XII/4, Bağdad 1983, s. 23-43; Edîb Nâyif Ziyâb, "Cedeli'l-ez'dâd fi'l-a'hvâl ve'l-makâmâtü's-şüfiyye", *Dirâsât*, XIII/4, Amman 1986, s. 195-214.

SÜLEYMAN ULUDAĞ

□ TARİH. Fütüvvet kavramının tarihî gelişimini ve evrimini iyi anlamak ve takip edebilmek için Câhiliye devrinde Arap toplumundaki fetâ tipinden İslâmî dönemde kurumsallaşmış bir fütüvvet teşkilâtına, bu teşkilâtın sülûlile birleşerek tasavvufî bir nitelik kazanmasına, bu noktadan sonra da esnaf kesimiyle kaynaşarak meslekî bir mahiyet alan Ahîlik kurumuna dönüşmesine kadar uza-

nan süreci bir devamlılık olarak görmek ve birinden ötekine geçişin nasıl meydana geldiğini iyi belirlemek gerekir. Fütüvvet kurumunun, a) Câhiliye fetâsiyle bağlantılı bir şekilde İslâm'ın ilk yüzyılında belirmeye başlayan "sosyal bir kavram olarak fütüvvet"; b) IX. yüzyılda sosyal bir yapılanma halinde gençler arası içtimâî, iktisadî ve siyasî bir kurumsallaşmaya dönüşen, son Abbâsî döneminde de (XII. yüzyıl başları) resmî bir devlet kurumu haline getirilen "teşkilât olarak fütüvvet"; c) Yine IX. yüzyılda, artık ferdî yaşayış biçiminden sıyrılıp kurumsallaşmaya başlayan tasavvuf hareketine paralel olarak sülûlile iç içe geçen "tasavvufî fütüvvet"; d) Son aşama olarak da esnaf tabakasıyla bütünleşerek yine bir sülûlî kurum hüviyetini geniş ölçüde koruyan, meslekî teşekkül niteliğindeki "Ahîlik fütüvveti" şeklinde dört tarihî merhalesi olduğu söylenebilir.

Araştırmacılar, bu tarihin sürecin belirlenmesinde bazan birbirinden oldukça farklı yollardan gitmişler ve değişik fazlariyeler ileri sürmüşlerdir. En eskisinden günümüze gelinceye kadar fütüvvet konusu üzerinde çalışan bütün araştırmacılar, bu kurumun tarihçesine Kur'an-ı Kerim'deki ve eski Arap toplumundaki "fetâ" kavramından başlamışlardır. Kur'an'da fütüvvet kelimesi mevcut olmamakla beraber fetâ ve çoğulu fitye ve fityân kelimelerine birkaç yerde rastlanmaktadır (meselâ bk. Yûsuf 12/62; el-Kehf 18/10, 13; el-Enbiyâ 21/60; ayrıca bk. Ahmed eş-Şerebâsî, XXVII/2 [1955], s. 133-138). Ancak bu yerlerin hiçbirinde, söz konusu kelimelerin toplumda birtakım fazilet vasıflarıyla belirginleşmiş bir tipe işaret etmediği, sadece sözlük anlamıyla, yani "delikanlı, genç adam" yerine kullanıldığı görülmektedir.

İslâm öncesi Arap toplumunda fetâ şecaat, iffet, cömertlik ve diğerkâmlık gibi başlıca üstün vasıfları bir arada mütalaa eden eski asalet ve fazilet telakkisini temsil ediyordu; ancak bu, toplumda mevcut bir kurumsallaşmayı değil münferit bir kişiliği yansıtıyordu. Nitekim İslâm öncesi devirde fityân ve fitye, hatta bizzat fütüvvet kelimesine rastlanmamış olması, böyle bir kurumsallaşmanın İslâm öncesi Arap toplumunda bulunmadığını ortaya koymaktadır. Araştırmacılar, konuyla ilgili eski Arap şiirindeki malzemenin incelenmesi sonucunda, fütüvvet kurumunun Câhiliye dönemindeki fetâ kavramıyla anlam olarak bağlantısını kabul etmekle birlikte or-

ganik olarak onun gelişmiş bir devamı sayılamayacağı konusunda hemen hemen görüş birliğine varmışlardır.

İslâmî devirde muhtemelen Emevîler döneminin ortalarına doğru ortaya çıkmaya başlayan fütüvvet telakkisinin bu devirden itibaren genişleyen topraklar, temasa geçilen yeni kültürler ve bütün bunlara paralel olarak gelişen siyasî ve içtimâî değişimlerin toplumda doğrudan doğruya buhranlarla yakın ilgisi vardır. Ancak fütüvvet kavramının iffetli, cesur ve cömert gibi vazgeçilmez niteliklerini taşıyan, fakat merkezî iktidarın zayıfladığı zamanlarda toplum düzenine ve siyasî otoriteye karşı çıkan genç ve bekâr erkeklerden oluşan bir sosyal kesimi belirleyen hüviyetle tarih sahnesine çıkışı Abbâsîler döneminde olmuştur. Dönemin kronikleri bunları "fityân", bazan da yönetim çevrelerinin ve halkın adlandırdığı biçimde "ayyâr", "rind" veya "şâtır" isimleriyle anmakta, yaptıklarını anlatırken kullandıkları ifadeler, onların toplum içinde dışlanan, biraz kenarda kalan bir kesim olduklarını göstermektedir. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, bu gruplar arasındaki fütüvvet telakkisinin henüz sülûlî nitelikler taşımadığıdır. Bu kroniklerde söz konusu zümreler hakkında verilen bilgilerden, fityânın her zaman için belirtilen fazilet kavramlarına göre yaşayan gençler olmadıkları, hatta bir kısmının eğlenceci bir hayata pek de ilgisiz kalmadığı anlaşılmaktadır (Cahen'in, Abbâsî döneminde bu zümrelerin yol açtığı birtakım halk hareketlerine dair çok önemli bir incelemesi için bk. *Recueils de le Société Jean Bodin*, VII [1955], s. 273-288). Burada önemli olan husus, böyle kendine özgü nitelikleri ve kuralları bulunan bir sosyal kesim olarak VIII-IX. yüzyıllarda toplum içinde ortaya çıkan fityânın, daha çok göçebe bir hayat tarzının geçerli olduğu Arap yarımadasında değil eski İran kültürünün hâkim bulunduğu Irak ve İran topraklarında, üstelik şehirlerde görülmesi, yani kurumsallaşmış fütüvvetin şehirli ve gayri Arap bir kökene dayanmasıdır. Bu vâkıanın ikinci bir göstergesi, yine IX. yüzyılda ortaya çıkan sülûlî cereyanının da fütüvvet kavramını benimseyen şehirli ve üstelik gayri Arap tabakaya (mevâlî) dayanan bir hüviyetle tarih sahnesinde belirmiş olmasıdır. Dolayısıyla IX. yüzyılda fütüvvetin sülûlîlikle kolayca iç içe girişi, ikisinin de aynı ortak sosyal tabandan kaynaklanmasından ileri gelmektedir.